

śników historii, leśników. Była to konferencja interdyscyplinarna, łącząca elementy historii, onomastyki, etnografii, geografii i geologii, przyrody, koncentrująca się na jednym terenie, choć w przeszłości i współczesności różnie nazywanym. Było to niewątpliwie fascynujące spotkanie intelektualne, które warto promować również w innych subregionach naszego województwa.

Irena Makarczyk

Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

800-LECIE ZJAZDU BISKUPÓW W MSTOWIE (1212–2012)

W okresie średniowiecza, równoległe z synodami prowincjonalnymi, odbywały się zjazdy biskupów, nazywane *congregatio episcoporum*. Okazją do takiego spotkania najczęściej były ważne uroczystości kościelne, jak poświęcenia świątyń, konsekracje biskupów czy obchody kanonizacji świętych. Były to zjazdy spontaniczne, wynikające z potrzeby chwili. Zwoływał je metropolita gnieźnieński lub halicko-lwowski. W sprawach ustawodawczych Kościoła polskiego miały one znaczenie równorzędne z synodami prowincjonalnymi. Okazją do zjazdu biskupów w Mstowie była konsekracja biskupa, a podjęte tam postanowienie stanowi „najdawniejszy znany w brzmieniu oryginalnym statut naszego Kościoła”.

Wracamy do przeszłości, aby zadbać o przyszłość. Te słowa były hasłem przewodnim konferencji naukowej, poświęconej uczczeniu jubileuszu 800-lecia zjazdu biskupów w 1212 r. w Mstowie koło Częstochowy. Konferencja była też okazją do przedstawienia historii tej miejscowości, historii najdawniejszej i najnowszej, a także bogatych dziejów zakonu kanoników regularnych laterańskich, którzy od średniowiecza mieli tam prepozyturę i prowadzili działalność duszpasterską oraz szkolnictwo.

Organizatorami konferencji byli: Instytut Studiów nad Dziejami i Kulturą Zakonu Kanoników Regularnych w Polsce oraz klasztor kanoników regularnych laterańskich w Mstowie. O stronę naukową konferencji zadbał Komitet Naukowy w osobach: ks. prof. dr hab. Kazimierz Łatak, ks. prof. dr hab. Waldemar Graczyk, prof. dr hab. Anna Pobóg-Lenartowicz, dr Paweł Dettloff, dr Anna Dettloff, dr Irena Makarczyk. Konferencja odbywała się w dniach 1–2 czerwca 2012 r., a jej miejscem była aula Zespołu Szkół w Mstowie.

Otwarcia obrad dokonał ks. prof. dr hab. Kazimierz Łatak, który powitał wszystkich obecnych oraz przedstawił prelegentów i gości. Do słów powitań

przyłączyli się gospodarze miejsca konferencji. Głos zabrała mgr Danuta Piekarska, dyrektor Zespołu Szkół w Mstowie oraz uczniowie tej szkoły. Ze strony organizatorów konferencji wszystkich powitał ks. Paweł Greń przeor klasztoru mstowskiego kanoników regularnych laterańskich. Wśród obecnych były władze gminy Mstów, radni tej gminy, przedstawiciele władz samorządowych różnych szczebli, przedstawiciele kurii biskupiej, seminarium duchownego, duchowni dekanatu mstowskiego, licznie zgromadzeni mieszkańcy oraz uczniowie. Ks. przeor podziękował ks. prof. Łatakowi oraz Komitetowi Naukowemu za organizację konferencji, współbraciom zakonnym, nauczycielom i wielu jeszcze innym osobom, które zaangażowały się w przygotowanie całej oprawy tego uroczystego spotkania. Wszystkim życzył miłego pobytu, owocnych obrad, ponadto doznań duchowych oraz estetycznych. Te ostatnie uzupełniały wystawy i prezentacje starannie przygotowane przez uczniów i nauczycieli miejscowej szkoły.

Podczas dwudniowego sympozjum prelegenci wygłosili dwadzieścia cztery referaty, ujęte w sześciu sesjach. Reprezentowane były ośrodki akademickie i uniwersyteckie z Warszawy, Opola, Olsztyna, Rzeszowa, Częstochowy, Instytut Sztuki PAN w Krakowie, ponadto archiwa: diecezjalne oraz państwowe w Częstochowie, a także archiwum jasnogórskie. Treść referatów pierwszej sesji miała zapoznać z miejscem i wydarzeniami spotkania sprzed ośmiuset lat, a także ukazać historię najnowszą tej miejscowości. Sesji tej przewodniczyła prof. Anna Pobóg-Lenartowicz. Z dzisiejszym Mstowem i gminą zapoznał uczestników mgr Adam Jakubczak wójt gminy, w referacie pt. *Mstów w czasach najnowszych*. Dzisiejsza gmina leży w województwie śląskim i liczy ok. 10 tys. mieszkańców. Prelegent skupił się głównie na przedstawieniu osiągnięć gminy w zakresie inwestycji, dokonań na rzecz kultury, ponadto ukazał walory turystyczne, którym sprzyja przede wszystkim przepływająca przez Mstów rzeka Warta. Dawną historię Mstowa zaprezentował Andrzej Sochacki w referacie pt. *Mstów w czasach staropolskich*. Był to jeden z najstarszych ośrodków osadniczych w regionie częstochowskim, najbardziej znaczący na płaszczyźnie politycznej, administracyjnej oraz kościelnej. W 1279 r. Mstów otrzymał prawa miejskie i pomyślnie rozwijał się przez całe średniowiecze. W czasach nowożytnych stracił na znaczeniu i ostatecznie w 1866 r. utracił prawa miejskie. W Mstowie, po 17 lipca 1212 r., miał miejsce kilkudniowy zjazd biskupów, pod przewodnictwem Henryka Kietlicza (†1219) ówczesnego arcybiskupa gnieźnieńskiego. Wydarzenia sprzed ośmiuset lat przedstawił ks. prof. dr hab. Waldemar Graczyk w referacie pt. *Synod czy zjazd biskupów polskich w Mstowie 1212 roku*. Uczestnikami tego zjazdu, obok Kietlicza, byli biskupi: krakowski Wincenty Kadłubek (†1223), wrocławski Wawrzyniec (†1232), lubuski Wawrzyniec (†1233) oraz poznański Paweł (†1242). Podczas zjazdu odbyła się konsekracja biskupa Pawła, prawdopodobnie też poświęcenie kościoła mstowskiego. Podczas trzeciego dnia spotkania biskupi podjęli ważne dla Kościoła polskiego postanowienie karne przeciw członkom kapituł nie przestrzegającym tajemnicy

obrad. Uchwała biskupów na stałe weszła do prawodawstwa Kościoła polskiego. Głównie z tej racji zjazd biskupów prelegent zakwalifikował do rzędu synodów. Prof. dr hab. Jolanta M. Marszalska w referacie pt. *Arcybiskup gnieźnieński Henryk Kietlicz oraz biskup poznański Paweł – uczestnicy i główni bohaterowie synodu albo zjazdu w Mstowie* przybliżyła te dwie główne postacie zjazdu oraz ich, a zwłaszcza arcybiskupa Kietlicza, najważniejsze działania na rzecz Kościoła polskiego. Kietlicz uczestniczył w obradach soboru laterańskiego IV w 1215 r., jednego z największych soborów średniowiecza i najważniejszych przed soborem trydenckim. Nawiązał ścisłą współpracę z papieżem Innocentym III (1198–1216), wielkim papieżem średniowiecza. Mając poparcie papieskie Kietlicz przystąpił do wprowadzania reformy gregoriańskiej w Kościele polskim, walczył o niezależność Kościoła od władzy świeckiej, o wolną elekcję biskupów przez kapituły, o wprowadzenie celibatu. Zaangażował się też w sprawę misji pruskiej, a dla jej usprawnienia papież uczynił go swoim legatem.

Zjazd biskupów w 1212 r. odbywał się w konkretnej rzeczywistości ówczesnego Kościoła polskiego. Tej problematyce zostały poświęcone cztery przedłożenia w sesji drugiej, której przewodniczyła dr Irena Makarczyk. Jako pierwszy wystąpił ks. prof. dr hab. Jan Pietrzykowski z referatem pt. *Kościół katolicki w Polsce w czasach synodu albo zjazdu w Mstowie*. Prelegent przedstawił historię polityczną ówczesnego państwa polskiego w okresie rozbięcia dzielnicowego, zachodzące przemiany społeczne oraz organizację życia kościelnego, organizację bardzo trwałą, która przetrwała do czasów rozbiorów. Ukazał też problemy ówczesnego Kościoła, jak choćby problem inwestytury, która wzbudzała tyle emocji, ale mogliśmy też usłyszeć o ludziach – osobach duchownych – którym na sercu leżała reforma ówczesnego Kościoła. W tej złożonej rzeczywistości młodego Kościoła polskiego działalność podejmowały różne zakony. Ks. prof. dr hab. Dominik Zamiatąła w referacie pt. *Życie zakonne w Polsce u schyłku XII i na początku XIII wieku* przedstawił różnorodne formy życia zakonnego, różne formy działalności i ich ważną rolę w społeczeństwie polskim. Mimo pewnych trudności życie zakonne się rozwijało, o czym świadczyły liczne placówki. Ks. dr Stanisław Nalbach, członek zakonu kanoników regularnych, w referacie pt. *Zakon kanoników regularnych laterańskich w Polsce* przedstawił historię swego zgromadzenia, czyli historię jednej z najstarszych form życia kleryckiego, opartej na regule św. Augustyna. Kanonicy regularni przybyli do Polski już w XI w. Najstarsze prepozytury założyli w Trzemesznie, Czerwińsku i Wrocławiu, późniejsze, już w XV w., w Krakowie, Krzepicach czy Kraśniku. Główne formy działalności kanoników regularnych laterańskich to duszpasterstwo w parafiach oraz szkolnictwo. Prof. dr hab. Anna Pobóg-Lenartowicz w referacie pt. *Fundacja mstowskiej prepozytury kanoników regularnych laterańskich i jej dzieje w okresie zależności od opactwa macierzystego we Wrocławiu* odniosła się do kilku problemów występujących w okresie ponad dwustu lat zależności, do dobrych i złych stron tej zależności. Nowy okres dla prepozytury

mstowskiej rozpoczął się w 1440 r., kiedy o swoich losach mogła decydować samodzielnie.

Pierwszy dzień konferencji zakończył się uczestnictwem we mszy św. w kościele mstowskim. Po mszy była okazja zwiedzenia kościoła oraz klasztoru, a następnie prelegenci udali się na uroczystą wspólną kolację do pobliskiego Olsztyna, po drodze zwiedzając ruiny zamku olsztyńskiego.

W drugim dniu konferencji obrady trwały od godziny dziewiętej do siedemnastej. Poranna sesja poświęcona była dziejom klasztoru mstowskiego, tym najstarszym, jak i najnowszym. Sesji przewodniczyła prof. dr hab. Jolanta M. Marszalska, a rozpoczęła ją mgr Patrycja Herod, która przedstawiła *Klasztor mstowski w świetle relacji kanonika Jana Długosza*. Bardzo długi okres historii klasztoru, bo aż cztery wieki, zaprezentował ks. prof. dr hab. Kazimierz Łatak w referacie pt. *Prepozytura mstowska od uzyskania autonomii do kasaty*. Dowiedzieliśmy się, że wyłączenie prepozytur w Mstowie i w Kaliszu spod jurysdykcji opactwa we Wrocławiu było skutkiem reformy podjętej w następstwie wizytacji kanonicznej opactwa. Sprawą zajmował się biskup wrocławski Konrad. Od 14 maja 1441 r. kapituła mstowska mogła swobodnie decydować o swoim losie – wybierać prepozyta, zarządzać majątkiem, przyjmować nowicjuszy, określać kierunki swojej aktywności zewnętrznej. Taki stan trwał do kasaty w 1819 r. Prelegent omówił stan personalny, filie czyli trzy placówki z parafiami: w Olsztynie, Żdźarach oraz Rędzinach, zespół budynków, rzeczywistość wewnątrzklasztorną oraz aktywność zewnętrzną konwentu. Mgr Edgar Sukiennik w referacie *Kasata klasztoru mstowskiego* przedstawił fakty związane ze smutną rzeczywistością kasaty w 1819 r. Najnowsze dzieje klasztoru zaprezentował ks. mgr Wojciech Ćwiękała w referacie pt. *Refundacja klasztoru mstowskiego i jego późniejsze dzieje*. Po ponad stu latach do Mstowa zakonnicy powrócili w 1990 r., kiedy zmarł ostatni proboszcz diecezjalny, ks. Stanisław Borecki. Pierwszym przełożonym zakonnym został ks. Kazimierz Łatak. Podjęto wówczas szereg prac, głównie restauracyjnych w kościele. 24 maja 2000 r. kościół mstowski, a dokładniej trójnawowa bazylika, otrzymał tytuł Sanktuarium Najświętszej Marii Panny Mstowskiej Miłosierdzia. Dzisiaj w klasztorze mstowskim jest sześciu zakonników, którzy prowadzą duszpasterstwo parafialne w Mstowie i kościołach filialnych. W dziejach klasztoru mstowskiego odnotowujemy wielu wybitnych zakonników. Postacie dwóch prepozytów, którzy dostąpili godności biskupich, przybliżyła dr Irena Makarczyk w referacie pt. *Prepozyci mstowscy w roli biskupów*. Pierwszy z nich to Mikołaj Ignacy Wyżycki (1649–1705), związany z konwentem w Krakowie. Po studiach w Rzymie, gdzie uzyskał doktorat, bez wiedzy przełożonych zakonnych związał się z dworem króla Jana III Sobieskiego. Wstawiennictwu Jana III zawdzięczał wszystkie beneficja. Około 1683 r. został prepozytem mstowskim, w 1689 r. opatem w Czerwińsku, w 1691 r. sekretarzem wielkim koronnym, a w 1696 r. król nominował go na stanowisko biskupa ordynariusza diecezji chełmskiej. Prowizję apostolską otrzymał dopiero w 1699 r. Za prepozytury Wyżyckiego, w 1692 r., pobudowano

najmłodsze, zachodnie skrzydło klasztoru. Ale też za jego czasów, w 1702 r. miał miejsce bardzo groźny pożar, który strawił kościół i zabudowania. Wyżycy nie podjął już odbudowy, zmarł w 1705 r. Drugim prepozytem w randze biskupa był Ignacy Augustyn Saryusz Kozierowski (1708-1790). Był duchownym świeckim. W wieku czterdziestu lat i piętnastu lat kapłaństwa został wybrany przez zakonników mstowskich prepozytem. Przywdział wówczas habit zakonny. Posiadał kilka beneficjów kościelnych, był kanonikiem dwu kapituł – kamienieckiej i gnieźnieńskiej, dzierżył tytuł sekretarza królewskiego, przez Stanisława Augusta Poniatowskiego został odznaczony orderem św. Stanisława. W 1762 r., z woli prymasa Władysława Łubieńskiego, otrzymał sakrę biskupią. Wypełniał obowiązki pontyfikalne w archidiecezji gnieźnieńskiej. Za jego prepozytury, w latach 1752–1755 prowadzone były prace nad wystrojem nowo wybudowanego kościoła mstowskiego. Dwadzieścia lat później, w maju 1776 r., ogień ponownie strawił kościół i zabudowania. Kozierowski podjął się jego odbudowy.

Tematyce budowy, architektury oraz wystroju kościoła mstowskiego zostały poświęcone dwa wystąpienia w czwartej sesji, której przewodniczył ks. prof. dr hab. Władysław Wlazlak. Referaty wygłosili: dr Paweł Dettloff – *Kościół mstowski, jego budowa i architektura* oraz dr Anna Dettloff – *Wystroj wnętrza kościoła mstowskiego*. Kościół mstowski był kilkakrotnie trawiony pożarami, a w czasie I wojny został zbombardowany przez wojska rosyjskie. Pierwszy przedmówca omówił te katastrofy oraz wysiłki zakonników związane z odbudową, konserwacją oraz remontami. Ale mimo tych różnych kataklizmów zasadniczo kościół przetrwał w pierwotnej postaci. Elementem charakterystycznym architektury kościoła są okna umieszczone w dwóch kondygnacjach. Taki układ spotykamy m.in. w bazylice jasnogórskiej. Dr Anna Dettloff omówiła bogate wyposażenie, jakie kościół otrzymał głównie w ciągu XVIII w. Wzorem dla Mstowa był kościół jasnogórski. Jednym z przykładów naśladownictwa może być ołtarz główny. Kościół mstowski posiada ponadto pięć ołtarzy bocznych. Rzeźbiarzem, którego prace są w kościele mstowskim lub mogą wskazywać na jego autorstwo, był Ludwik Ladisław, tworzący w XVIII w. Wypowiedzi prelegentki uzupełniały piękne zdjęcia. Referatem uzupełniającym tematykę architektury było wystąpienie mgr Iwony Młodkowskiej-Przepiórkowskiej pt. *Z najnowszych odkrywek archeologicznych w obrębie zespołu kościelno-klasztornego w Mstowie*. Prowadzone w 2010 r. na zewnątrz prace związane z izolacją murów pozwoliły na odsłonięcie murów podziemnych i częściowe rozpoznanie najstarszych założeń, niestety nie do końca zbadanych.

Duży blok wystąpień był poświęcony materiałom archiwalnym dotyczącym dziejów miasta, klasztoru oraz parafii, zarówno w okresie średniowiecza, czasów nowożytnych, jak i najnowszych. Tę serię wystąpień rozpoczął ks. mgr Jarosław Rażny referatem pt. *Nieistniejący kościół św. Stanisława w Mstowie w świetle staropolskich wizytacji biskupich*. Kościół został zbudowany po 1450 r., a pierwsze wzmianki o nim znajdujemy w wizytacji z 1598 r.

biskupa Jerzego Radziwiłła. Kolejne wzmianki zawierał protokół wizytacyjny z 1602 r., bardziej szczegółowy opis kościoła znajduje się w dokumentach z 1609 r. Z nakazu biskupa Tomasza Oborskiego kościół został konsekrowany w 1620 r. Kolejne wizytacje przeprowadzili biskupi: Kazimierz Łubieński, Andrzej Stanisław Załuski, Michał Jerzy Poniatowski. Protokół wizytacyjny biskupa Poniatowskiego zawiera bardzo bogaty opis owegoż, dzisiaj już nieistniejącego kościoła. Był on często zalewany przez rzekę Wartę, czasami woda sięgała mensy ołtarza. Kolejny prelegent, mgr Bartłomiej Dźwigała, w swoim referacie przedstawił *Dokumenty do dziejów miasta, klasztoru i parafii w Mstowie przechowywane w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie*. Są to dokumenty z okresu średniowiecza oraz czasów nowożytnych, które prelegent prezentował w formie zdjęć oryginalnych dokumentów. Mgr Izabela Chat w referacie pt. *Kopiarz klasztoru mstowskiego przechowywany w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie* przedstawiła wartość tego rodzaju źródła w sytuacji braku dokumentów oryginalnych. Omówiła cechy zewnętrzne kopiarza, a mianowicie jego wielkość, oprawę, papier, liczbę składek oraz zaprezentowała treści dokumentów w nim zawartych. Ich wystawcami byli monarchowie, instytucje kościelne, nuncjusze apostołscy, arcybiskupi, biskupi, klasztor mstowski, są też dokumenty sądowe oraz osób świeckich.

Tematyka źródeł archiwalnych kontynuowana była w sesji piątej, której przewodniczył dr Paweł Dettloff. Ks. prof. dr hab. Janusz Zbudniewek w referacie pt. *Archiwalia do dziejów klasztoru mstowskiego przechowywane w archiwum klasztoru ojców paulinów na Jasnej Górze* swoją uwagę skupił głównie na prezentacji jednego źródła, mianowicie księdze protokołów posiedzeń kapituły konwentu mstowskiego z czasów nowożytnych. Ks. prof. dr hab. Władysław Wlazlak przedstawił *Archiwalia do dziejów klasztoru i parafii w Mstowie przechowywane w Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej im. Ks. Walentego Patykiewicza w Częstochowie*. Stanowią je cztery zespoły akt: akta konsystorza generalnego piotrkowskiego z XIX w., akta oficjałskie Ignacego Kozierowskiego, księgi metrykalne z lat 1719–1812 (to największy zespół) oraz księga zapowiedzi małżeńskich w Mstowie. Mgr Elżbieta Jończyk-Surma i mgr Ewa Dubaj w swoich wystąpieniach zaprezentowały *Archiwalia do dziejów miasta, klasztoru i parafii w Mstowie przechowywane w Archiwum Państwowym w Częstochowie*. W większości dotyczą one XIX w., ale jest m.in. Księga chrztów z Mstowa obejmująca lata 1615–1677 oraz akta cechu szewców z lat 1767–1938. Ciekawym źródłem jest plan urbanistyczny Mstowa. Ponadto w archiwum znajdują się akta gminne, akta sądu gminnego, sądu pokojowego, akta dotyczące oświaty, notariuszy częstochowskich, starostwa częstochowskiego, są też testamenty, ponadto komplet gazety regionalnej wydawanej od 1907 r. pt. „Goniec Częstochowski”.

Sesja szósta zamykała konferencję. Przewodniczył jej ks. prof. dr hab. Waldemar Graczyk. Obejmowała już tylko dwa wystąpienia. Oba dotyczyły tematu szkolnictwa, które od początku było jednym z głównych punktów działalności i posłannictwa kanoników regularnych. Mgr Łukasz Kopera

przedstawił *Nauczanie w Mstowie w czasach staropolskich i pod zaborami*. Szkoła w Mstowie działała dość prężnie, o czym świadczyć może liczba około trzydziestu jej absolwentów studiujących następnie w Akademii Krakowskiej. Mgr Danuta Piekarska, dyrektor zespołu szkół w Mstowie, w referacie pt. *Z najnowszych dziejów oświaty w Mstowie* przedstawiła dzieje oświaty od okresu międzywojennego do czasów współczesnych. Mówiąc o historii najnowszej zaprezentowała przede wszystkim osiągnięcia szkoły, udział uczniów w różnych projektach, konkursach i otrzymane nagrody. Podkreśliła dobrą współpracę z władzami gminy, w gestii której jest finansowanie szkoły.

Po wysłuchaniu wszystkich wystąpień odbyła się dyskusja, podczas której pojawiły się inicjatywy mieszkańców, zarówno naukowe, jak i społeczne. Proponowano napisanie monografii Mstowa, a także wytyczenie szlaku kanoników regularnych, który stałby się kolejną atrakcją turystyczną regionu. Podsumowania i zamknięcia konferencji dokonał ks. prof. dr hab. Waldemar Graczyk. Podziękowania prelegentom, uczestnikom konferencji, władzom samorządowym, szkolnym oraz zakonnym złożył ks. prof. dr hab. Kazimierz Łatak.

Zwieńczeniem jubileuszu obchodów 800-lecia zjazdu biskupów w Mstowie była uroczysta msza św. pontyfikalna odprawiona w niedzielę 3 czerwca 2012 r. w kościele w Mstowie, pod przewodnictwem arcybiskupa częstochowskiego seniora Stanisława Nowaka.

Renata Gieszczyńska

Instytut Pamięci Narodowej

Delegatura w Olsztynie

WYSTAWA INSTYTUTU PAMIĘCI NARODOWEJ „WIĘZIENNE LATA PRYMASA STEFANA WYSZYŃSKIEGO 1953–1956”

5 października 2012 r. w Warmińsko-Mazurskim Urzędzie Wojewódzkim w Olsztynie odbyło się otwarcie wystawy „Więzienne lata Prymasa Stefana Wyszyńskiego 1953-1956”. Organizatorami tej uroczystości były Delegatura Instytutu Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Olsztynie oraz Stowarzyszenie Historyczne im. Gen. Stefana Roweckiego „Grota” w Olsztynie. W spotkaniu wzięli udział przedstawiciele władz, duchowni, kombataneci oraz nauczyciele i młodzież szkolna.

Jego Ekscelencja arcybiskup senior dr Edmund Piszcz omówił walkę władz komunistycznych z Kościołem katolickim, a w szczególności represje, jakim poddawano kapłanów oraz zdecydowany protest prymasa Stefana Wyszyńskiego wobec tych działań. Następnie zabrał głos ks. Krzysztof Ziaja,